

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE DÜZ TÜMLEÇ (NESNE)

*Şahap BULAK **

ÖZET

Bu çalışmada hakkında çözülmesi gereken birçok sorun bulunan cümlelerin yardımcı öğelerinden düz tümleç incelendi. Düz tümleç; düz tümleç terimi, düz tümleç tanımı, yüklem düz tümleç ilişkisi, düz tümlecin aldığı ekler, edilgen cümlelerde düz tümleç, dönüşlü cümlelerde düz tümleç, yüklem tamlayıcı ilişkisi açısından düz tümleç, kelime gruplarında düz tümleç olmak üzere sekiz farklı açıdan ele alındı. Böylece düz tümleç hakkındaki tartışmalı konulara çözüm bulma gayretine katkıda bulunulmaya çalışıldı.

Düz tümleç hakkındaki sorunların çözümü için dilciler tarafından ileri sürülen birbirinden çok farklı görüşler bulunmaktadır. Bu çalışmadaki gaye, bu alanda yapılan çalışmalar ışığında düz tümleç hakkındaki sorunların çözümüne yardımcı olmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, dil bilgisi, söz dizimi, cümlelerin öğeleri, tümleçler, düz tümleç, nesne.

THE DIRECT COMPLEMENT (OBJECT) IN TURKEY TURKISH

ABSTRACT

In this study we examined the direct complement of elements of the sentence about which there are lots of problems to be solved. We have discussed the direct complement in eight different ways; direct complement, the definition of term of direct complement, the relationship between verb and direct complement, the suffixes of direct complement, the direct complement in passive sentences, direct complement in reflexive sentences, the direct complement in terms of subordinate relationship, direct complement in word groups. Hence, we tried to contribute the efforts of finding solutions to controversial issues about direct complement.

There are a lot different ideas about solving the problems dealing with direct complement put forward by the philologist. In this study our aim is to help the solving problems about direct complement in the light of the studies done in this area

Key Words: Turkey Turkish, Grammar, syntax, elements of the sentence, complements, direct complement, object.

* Siirt Üniversitesi Türk Dili Okutmanı. El-mek: sahapbulak@mynet.com

1. Giriş

Bu çalışmadaki amaç, düz tümleç hakkındaki değişik görüşlerin nedenlerinin aydınlığa çıkmasını sağlamak ve hakkında çok farklı görüşlerin öne sürüldüğü cümlenin yardımcı öğelerinden düz tümleç (nesne) hakkındaki sorunların çözümüne yardımcı olarak doğruluğuna inanılan bir görüşte birleşmeye katkıda bulunmaktır. Terim ve bu terimin anlam, tanım ve şekil özellikleri üzerinde durulup daha önce yapılan çalışmalara da değinilerek bir açıklık ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada öneri olarak sunulacağı için, alıntılar dışında, geleneksel dilbilgisinde “nesne” olarak adlandırılan terim için *düz tümleç*; “belirtili/belirli nesne” için *belirli düz tümleç*; “Belirtisiz/belirsiz nesne” için *belirsiz düz tümleç* terimi kullanılacaktır.

Türkçe dilbilgisi alanında yapılan araştırmalardan cümle, söz dizimi ve cümlenin öğeleri ile ilgili olanlar diğer alanlara göre daha fazladır. Bu alanda yapılan birçok araştırma neticesinde doğal olarak farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Gramer ve söz dizimi kitaplarında birbirinden çok farklı değerlendirmeler görülmektedir. Bu farklı değerlendirmeler bir temel görüş etrafında birleşmemiş gittikçe çeşitlenmiştir. Özellikle söz dizimi hakkında çok değişik fikirler ileri sürülmüştür. Bu değişik fikirlerden dolayı cümlenin öğeleri ve cümlenin yapısıyla ilgili terimlerde bir görüş ya da kabul birliği sağlanamıyor. Daha çok söz diziminde olmak üzere gramer konularının çoğunda dilbilimcilerin metot, terim, değerlendirme ve yaklaşım farklılıkları dilimizin öğrenilmesi, öğretilmesi çalışmalarında büyük zorluklar oluşturacak boyutlara ulaşmıştır. Bu durum dilimizin gramer yapısının, özelliklerinin, kurallarının, terimlerin kapsamının belirlenmesinde ve dilimizin dilbilgisi öğretiminde güçlük çekilmesine neden olmaktadır. Bu karışıklıklar bugüne kadar birçok bilimsel yayınlara konu olmuştur. (Demir, 2010:453-472) (Doğan, 2010:226-230) (Üstüner, 1998: 553: 18-30) (Erden,1998: 560: 107-115) vb.

Gramer ve söz dizimi kitaplarındaki düz tümleç tanımlarıyla verilen örneklerdeki düz tümleç kabul edilen unsurlar arasında çoğu zaman bir çelişki bulunmaktadır. Bu çelişki, düz tümlecin anlamı, aldığı ekler, yüklem veya özne ile ilişkisi, fiil-tamlayıcı ilişkisindeki yeri, geçişlilik düz tümleç ilişkisi gibi özelliklerinin tamamen değil kısmen göz önünde bulundurulmasından kaynaklanmaktadır. Bu unsurların herhangi biri veya birkaçı tek başına göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak farklı bir düz tümleç yaklaşımı ortaya çıkmakta ve farklı açılardan yaklaşımlar ortaya çıktıkça da araştırmacılar arasındaki görüş ayrılıklarının giderek büyümesine ve bunun sonucunda bilimsel iletişimin kopmasına neden olabilmektedir, (Boz, 2007: 59).

Cümlenin öğeleri konusunda, oluşan bu karışıklığı “Cümlenin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar” (1998, 553: 18-30) adlı çalışmada dile getiren Ahat Üstüner: “Türkçeyi bütün yönleriyle ele alan gramer kitaplarımızda veya sadece söz dizimini konu edinen yayınlarda birbirinden çok farklı değerlendirmeler görülmektedir. Gramerimizin diğer konularında da karşımıza çıkan terim, metot ve değerlendirme farklılıkları, daha çok söz diziminde, dilin öğretilmesi ve incelenmesi çalışmalarında büyük zorluklar yaratacak seviyeye ulaşmaktadır.” dedikten sonra özellikle cümlenin yapısı ve öğeleri kısmında karışıklık olduğunu belirterek, farklılıkların temeli olarak, gramer incelemelerimizin Türkçenin yapısının göz önüne alınmadan yapılmış olmasını gösterir. “Araştırmacılarımızın her biri, eserlerini orijinal hâle getirmek düşüncesiyle, yeni terimler kullanmak veya mevcut terimler için değişik tanımlar yapmak yoluna gitmişlerdir.” diyen Üstüner, aslında konuyu derinleştirmek, yeni ölçütlerle zenginleştirmek yerine sadece terim farklılığıyla yeni bir şey söylenmeye çalışıldığını söyler. Daha sonra, cümlenin öğeleri konusunda, ilgili eserlerde görülen farklı değerlendirmeleri veya eksiklikleri belirterek; cümle tahlillerinin daha sistemli ve düzenli bir şekilde yapılabilmesini sağlayacak bir takım düşünce ve teklifleri dile getirir.

Üstüner'in yazısında dile getirdiği sorunları Aysu Erden de "Cümlede Yükleme Tamamlayan Ögeler Üzerine" (1998, 560: 107-115) adlı yazısında dile getirir ve ilköğretim okullarında okutulan Türkçe dilbilgisi kitaplarına kadar yansıyan adlandırma karmaşasını eleştirir. Özellikle ders kitaplarındaki dolaylı tümleç, edat tümleci, zarf tümleci; dolaylı tümleç, zarf tümleci gibi ayrımların ne kadar sorunlu olduğunu örneklerle ortaya koyar. Ergin, Banguoğlu ve Gencan gibi gramer kitabı yazarlarındaki farklı adlandırmaları da eleştiren Erden, konuyla ilgili bazı kurallar belirlemeye çalışır: "Türk dili araştırmacılarının, sadece cümlenin yüklemine tamamlayan unsurları değil, cümlenin diğer tüm temel yardımcı unsurlarını, özne ve nesneyi de oluşturan kelime gruplarını, temel ve yan cümle türlerini ve aralarındaki ilişkileri, yetersizlik ve tutarsızlıklardan arındırılmış belirli bir sistem içinde yeniden belirleme, tanımlama, sınıflandırma ve örnekleme yöntemleri geliştirmeleri gerekmektedir." sözleriyle yapılması gerekeni belirler. Nurettin Demir'in, bu türden gramer ve söz dizimi kitaplarındaki tartışmalı konularda Türk Dili Dergisi'nde yazılan söz dizimi konusundaki yazıları değerlendirdiği yazısı (Demir, 2010:453-472) sadece bir süreli yayında bile ne kadar çok söz dizimi konulu yazı ve eleştiri yazıldığı konusunda; fikir edinilmesi, incelenmesi ve görülmesi gereken bir yazıdır.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden düz tümleçle ilgili sorunları "Türkçede Nesneyi Belirleme Sorunu"(Doğan, 2010:226-230) adlı yazısında ele alan Nuh Doğan, düz tümleç konusundaki sorunları; kaynakları ve örnekleriyle ele alarak incelemiş ve bu sorunların çözümü konusunda çözüm önerilerinde bulunmuştur. Türkçede tartışmalı bir konu olan düz tümlecin belirlenmesinin üç farklı kaynağı olduğunu belirlemiş: "Nesnenin belirlenmesinde ögenin semantik rolü ve fiil-tamlayıcı ilişkisinden ziyade bir yapı unsuru oluşuna ve şekline dikkat edilmesi gerekir. Çünkü nesne cümlenin hem derin yapısında hem yüzey yapısında gramatikal bir işlev üstlenir. Nesnenin söz dizimindeki semantik rolleri gramatikal bir ilişkiyi karşılayan nesneyle her zaman örtüşmez. Bir yapı unsuru olan nesne cümlede farklı semantik rolleri taşıyabilir. Bu yüzden Türkçe cümle çözümlemelerinde gramatikal ilişkiler ve semantik roller ayrımı yapılması gereği vardır. Bu bakımdan cümle yapısal ve semantik açıdan çözümlenebilir. Yapısal çözümlemede nesne, yüzey yapıda, +I ekli ya da eksiz akuzatifle gerçekleşen bir yapısal ilişki olarak görülmüştür. Cümlenin semantik çözümlemesi, fiilin taşıdığı anlamı sunabilmek için gerek duyduğu tamlayıcılara yüklediği semantik roller ya da işlevlere göre yapılması gerekir. Bunun için ise bir dizi semantik rol işaretleyicilerinin benimsenmesi gerekir. Bütün tartışmalardan anlaşılıyor ki, Türkçede yüzey yapıdaki durum ekli unsurların semantik rol çözümlemesine, söz dizimsel çözümlemenin yapısal temellere oturtulmasına ve fiillerin geçişlilik-geçişsizliğinin idrak anlambilim (cognitive linguistics) açısından yeniden değerlendirilip sınıflandırılmasına ihtiyaç vardır." sonucuna varmıştır.

Düz tümleç konusunda birçok çalışması bulunan Erdoğan Boz: "Geleneksel dilbilgisinin nesne tanımındaki kalıplaşma, birçok dilbilgiciyi tümceler karşısında sıkıntıya sokmaktadır. Nesnenin tümcede eylemin etkilediği varlık olarak kabul edilmesi, biçimsel olarak nesne konumunda olmasına karşın anlamsal olarak buna olanak tanımayan durumlarda bir çıkmaza neden olmaktadır. Buradaki asıl sorun tümce öğelerinin sınırlarının tam olarak çizilememiş olmasıdır." diyerek düz tümleç hakkındaki sorunların kaynağı olarak, düz tümlecin farklı açılardan ve eksik olarak ele alınmasını gösterir. (Boz, 2007:58).

Yukarıdaki özet görüşlerde görüldüğü üzere, çoğu dilci birçok gramer konusunda olduğu gibi söz dizimi ve düz tümleç konusunda da bir sorun olduğunu ve bu sorunun çözülmesi gerektiği görüşünü dile getirmektedir. Bu çalışmadaki gaye, düz tümleç hakkındaki sorunların bu alanda yapılan çalışmalar ışığında çözümüne yardımcı olmaktır. Düz tümleç, düz tümleç terimi, düz tümleç tanımı, yüklem düz tümleç ilişkisi, düz tümlecin aldığı ekler, edilgen cümlelerde düz tümleç, dönüşlü cümlelerde düz tümleç, fiil - tamlayıcı ilişkisi açısından düz tümleç, kelime

gruplarında düz tümleş olmak üzere sekiz başlıkta ele alındı. Böylece düz tümleş hakkındaki tartışmalı konulara çözüm bulma gayretine katkıda bulunmaya çalışılmıştır.

2. Düz Tümleş Terimi

Türkçede çoğu gramer terimi için ikiden fazla isim kullanılmaktadır. Hatta bazıları için kullanılan isimlerin sayısı yediyi sekizi bulabilmektedir. Örneğin düz tümleş için: “mef’ulün sarîh, düz tümleş, nesne, objekt, asıl tümleş, dolaysız tamamlayıcı, dolaysız tümleş” olmak üzere yedi terim kullanılmaktadır. Gittikçe içinden çıkılmaz bir hâl alan bu terim kalabalığının ve karmaşıklığının önüne geçmemiz gerekir. Aksi takdirde bu karmaşıklık, dilimizin gramer yapısının öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda çok büyük sorunlara yol açacaktır.

Terimler belirlenirken yabancı dillerdeki özellikle Türkçeden farklı dil ailelerine ve farklı yapılara sahip dillerdeki karşılıklarına bakmak yerine dilimizin yapı, anlam ve gramatikal özelliklerini göz önünde bulundurulmalıdır. Daha sonra gerekirse öncelikle Türkçeyle aynı dil ailesine mensup, aynı yapıya sahip diller olmak üzere yabancı dillerdeki karşılıklarına bakılmalıdır. Terimlerin işlem ve kaplamaları arasında bir tutarlılık olmasına dikkat edilmelidir. Bunun için öncelikle terimlerin neye göre belirleneceğine karar verilmelidir. Çünkü terimlerin belirlenmesi için birbirinden farklı ölçüt ve yaklaşımları esas almak terimlerin içerik ve kapsamlarını belirlemekten çok onları belirsizleştirir.

Kemal Demiray “Edat Tümleci Konusunda Doğan Düşünceler” (1967, 193: 16-18) başlıklı çalışmasında düz tümleş, dolaylı tümleş, zarf tümleci ayrımlarının anlam esasına göre konduğunu belirterek, kullanılan terimlerin Fransızcadaki eş değerlerine işaret ettikten sonra: “Türkçenin kendi yapı özelliğine göre ayrımlara gitmenin gerektiğine, Hint-Avrupa ya da Arap dilleri gramercilerinin ayrımlarından, onların kullandıkları terimlerin çevirilerinden ayrılmak gerektiğine inandığımızı belirtmek isteriz. Dil incelemelerinde yöntemler elbette ortaktır, fakat terimler, tanımlar çeviri yolu ile konamaz, konursa böyle bir gramer dilin özelliklerini tam belirtemez, eksik olur, birtakım çelişmeler ortaya çıkar.” der. Daha sonra bir “ana gramer” hazırlanması düşüncesini dile getirir: “Klasik anlayışı yıkıp, yepyeni bir anlayışla, yeni ayırım, terim ve tanımlarla ortaya çıkmak da okullar için hazırlanmış gramerlerden beklenemez. Bu görev, olsa olsa, ancak bir ‘ana gramer’ olanağı içinde düşünülebilir.” Demiray’ın bu görüşleri, dilbilgisi terimlerinin önemli bir kısmının bir türlü yerli yerine oturmamasına ya da kabul görmemesine açıklık getirmesi bakımından önemlidir.

Erdoğan Boz: “Nesnenin tümcede eylemin etkilediği varlık olarak kabul edilmesi, biçimsel olarak nesne konumunda olmasına karşın anlamsal olarak buna olanak tanımayan durumlarda bir çıkmaza neden olmaktadır.” diyerek “nesne” teriminin işlem-kaplam tutarsızlığına dikkat çekmektedir, (Boz, 2007:58).

Bilgegil: “Nesne terimi, nesne kelimesinden çok geniş bir kapsamla karşımıza çıkıyor. Zira bu görevi taşıyan cümle ögesi, maddi manevi her varlık ve niteliğe delalet eden söz olabiliyor. Terimin kaplamı ile ona tahsis edilen kelimenin işlemi arasında bir uygunsuzluk meydana gelir. “Ben Allah’ı severim” cümlesini tahlil eden, “Allah’ı” sözünü nesne terimi ile ifade edecektir; hâlbuki “Allah” nesne değildir. Bu kadar büyük ve geniş anlamlı sözü bir yana bırakalım: “Hasan Ali’yi görmüş.” cümlesini inceleyen kimse, sıra “Ali” kelimesinin görevine gelince, yine nesne sözcüğüne başvuracaktır. Hâlbuki “Ali” de nesne değildir. Acaba eski terimle, mef’ul-i bih densesydi, “Ali” olabilse bile, “Allah” hakikatte mef’ul olabilir miydi? Hayır. Kelimelerin sözlük anlamlarıyla, terim olarak kullanışlarındaki bu ayrılık her bilimde karşımıza çıkar. Biz; muhtemel karıştırmayı önlemek için, burada nesne teriminin sözlük anlamından çok geniş sahayı kapladığını işaretle yetineceğiz.” (Bilgegil, 2009: 32-33) diyerek nesne teriminin işlemi ile kaplamı arasındaki tutarsızlığa dikkat çekmektedir.

Düz tümleç hakkındaki farklı görüş, yaklaşımların önemli bir kısmı Bilgegil'in işaret ettiği terimin işlem ve kaplamının farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu ögeyi oluşturan kelime ya da kelime gruplarının büyük çoğunluğunun “nesne” kavramıyla karşılanamayacağı aşikârdır. Çünkü bu ögeyi oluşturan kelime ya da kelime gruplarının karşıladığı varlıkların tamamının nesne olmadığı göz önüne alınırsa bu terimi “nesne” olarak karşılayamayacağımız gün gibi ortadadır. Zaten bunun farkında olan Bilgegil düz tümleci yeniden tanımlama gereği duymuştur. “Yeniden tanımlayalım yüklemi geçişli fiil olan cümlede bu yüklemnin etki alanını ifade eden kelime veya kelime grubu nesneyi teşkil eder. Buna düz tümleç de deniyor. “Ahmet, kapıyı açtı.” cümlesinde “açtı” eyleminin etki alanını gösteren “kapıyı” kelimesi; “Çocuk camı kırdı.” cümlesinde “kırdı” eyleminin etki alanını gösteren “camı” kelimesi, “Çoban koyunları otlatıyor.” cümlesinde, “otlatıyor” eyleminin etki alanını gösteren “koyunları” kelimesi; “Annesi Ali’yi payladı.” cümlesinde “payladı” kelimesinin etki alanını gösteren “Ali’yi” kelimesi hep nesnedir. Demek ki nesne yüklemde anlatılan eylemin kendisine geçtiği varlık veya niteliği ifade eden bir söz oluyor.”(Bilgegil, 2009: 32-33). Bilgegil tanımı genişletmiş fakat kelimelerin sözlük anlamıyla terim anlamının farklı olabileceği düşüncesiyle terimi değiştirme gereği duymamıştır. Bilgegil'in değindiği işlem-kaplam tutarsızlığı, kelimenin sözlük anlamıyla terim anlamının farklılığıyla izah edilerek geçirilecek bir durum değildir. Bu yaklaşım çözüm olmaktan ziyade sorunu büyütür. Hâlbuki bu tutarsızlık söz konusu ögeyi “nesne” terimiyle karşılama yerine Bilgegil'in de “nesne”nin eş anlamlısı olarak verdiği “düz tümleç” terimiyle karşılayarak rahatlıkla giderilebilir.

Bugüne kadar düz tümleç için; “düz tümleç, nesne, objekt, asıl tümleç, dolaysız tümleç, mef’ulün sarîh” gibi değişik isimler kullanılmıştır. (Topaloğlu,1989:109) Gramer ve söz dizimi kitaplarına bakıldığında bu terimlerden en çok “nesne” teriminin kullanıldığı görülür. Fakat (Meydan-Larousse 1973, XII, 335-2), (Gencan1979,96), (Vardar 1980,1988) gibi kaynaklarda düz tümleç teriminin kullanıldığı görülürken, (Bilgegil, 2009:33), (Hengirmen, 2007:328) gibi gramer kitapları ve (Akın, 2007, 208), (Boz, 2004:502) gibi makalelerde düz tümleç teriminin “nesne”nin eş anlamlısı olarak verildiği görülür.

Yukarıda değindiğimiz üzere bu öge için “nesne” terimi kullanıldığında, “nesne” teriminin işlemi(*Belli bir ağırlığı ve hacmi bulunan her türlü cansız varlık, şey, obje.*) bu ögenin kaplamı(*gr. Geçişli fiili bütünleyen yalın veya belirtme durumunda bulunan tümleç*)ni (Türkçe Sözlük,1998: 1647) karşılamadığı için birtakım tutarsızlıklar ortaya çıkmakta ve yanlış yaklaşımlara neden olmaktadır. Örneğin, Alaaddin Mehmedoğlu'nun, “nesne”nin, cümlede eşya bildiren yalın ve ilgi hâllerinden başka, kalan hâllerde kullanılan öge olduğunu, yani düz tümleci, diğer tanımların büyük bir kısmında olduğu gibi, sadece yalın ve yükleme hâlleriyle yükleme bağlanan bir öge olarak değil, “gerektiğinde diğer hâl ekleriyle de yükleme bağlanabilen bir öge” olarak tanımlamak gerektiğini ifade etmesi, onun “nesne” kelimesinin sözlük anlamını esas alarak bu tür yanlış yaklaşım içine girdiğini gösterir. (Mehmedoğlu, 2001: 80).

Bir terim için isim olarak seçilen kelime ya da kelime grubu, o terimi oluşturan unsurların hepsini içine almalı, yabancı unsurların hepsini dışında bırakmalıdır. Bu anlayışla yazımızın konusu olan öge için “düz tümleç” terimi kullanıldığında işlem ve kaplam tutarsızlığı ortadan kalkacaktır. Örneğin “Fatma derslerini geçip geçmediğini bilmiyor.”, “Fatma kitap okudu.”, “Fatma Ayşe’yi dövdü.” “Ayşe mutluluğumu kısıyor.” “cümlelerinde altı çizili dört ayrı düz tümleç vardır.” dediğimizde burada terimin isminde bir işlem-kaplam tutarsızlığı yokken “cümlelerinde altı çizili dört ayrı nesne vardır” dediğimizde işlem-kaplam ya da sözlük anlamı-terim anlamı arasındaki tutarsızlık baş gösterir. Çünkü “*kitap*” nesne iken, “*Ayşe*” kişi, “*derslerini geçip geçmediğini*” fiilimsi grubu, “*mutluluk*” soyut bir kavramdır. Buradan anlaşılıyor ki bu öge için “**düz tümleç**” terimi kullanıldığında işlem-kaplam ya da sözlük anlamı-terim anlamı arasındaki tutarsızlık ortadan kalkmış oluyor. Onun için bu öge için, “**düz tümleç**”; düz tümlecin eksiz olanı için, “**belirsiz düz tümleç**”; belirtme eki alanı için de, “**belirli düz tümleç**” terimi kullanılmalıdır.

Turkish Studies

3. Düz Tümleç Tanımı

Düz tümleç hakkındaki yayınlarda sorun olarak en sık değinilen konu düz tümlecın tanımıdır. Nuh Doğan Türkçe söz diziminde en sorunlu ve tartışmalı cümle unsurlarından birinin düz tümleç olduğunu, hangi unsurların düz tümleç olup olmadığını Türk dilcileri arasında uzun bir süredir tartışıldığını ve düz tümleç belirleme sorununa dönüşen bu tartışmanın kaynağının başta düz tümlecın tanımı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca dilcilerimiz tarafından yapılan düz tümleç tanımının yetersiz, tek yönlü ve verdikleri örneklerle uyumsuz olduğunu vurgulamış ve bunu örneklerle ortaya koymuştur. (Doğan, 2010:226-230)

Geleneksel dilbilgisinin düz tümleç tanımındaki kalıplaşmanın birçok dilbilgiciyi cümleler karşısında sıkıntıya soktuğunu, düz tümlecın cümlede eylemin etkilediği varlık olarak kabul edilmesinin, biçimsel olarak düz tümleç konumunda olmasına karşın anlamsal olarak buna olanak tanımayan durumlarda bir çıkmaza neden olduğunu belirten Boz, dilbilgisindeki tartışma konularında henüz bir uzlaşmaya varılamamış olmasının araştırmacılar arasındaki görüş ayrılıklarının giderek büyümesine ve bunun sonucunda bilimsel iletişimin kopmasına neden olabildiğini belirtmiştir. Geleneksel dilbilgisi dışında değişik dilbilim kuramlarının, bu türden sorunlu bir çok konuya değişik bakış açıları kazandıran bağımsal ve değerlilik dilbilgisinin cümle çözümleme yöntemlerinin, bu konuda pratik çözümler sunabileceğini vurgulamıştır (Boz, 2007:58-59).

Gramer ve söz dizimi kitaplarında genellikle birbirine yakın bir düz tümleç tanımı esas alındığı için burada hepsini tek tek ele almanın bir yarar sağlamayacağı düşüncesindeyiz. Boz'un deyimıyla geleneksel dilbilgisini esas alan gramer ve söz dizimi kitaplarında genellikle: "Yüklemi geçişli fiil olan bir cümlede, öznenin eyleminden etkilenen belirtme ekli veya eksiz kelime veya kelime grubu şeklindeki ögeye denir."(Akın,2007: 207) şeklinde tanımlanan düz tümleç, aslında eksik tanımlanmaktadır.

Düz tümlecın sözlük ve gramer sözlüklerindeki tanımları çeşitlilik arz ettiği için birkaç kaynağın tanımını ele almakta yarar var. Düz tümleç Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "nesne" adıyla yer almış ve: "1. Belli bir ağırlığı ve hacmi bulunan her türlü cansız varlık, şey, obje. 2. Fel. Öznenin dışında her konu obje. 3. gr. Geçişli fiili bütünleyen yalın veya belirtme durumunda bulunan tümleç: Ali kitap almış cümlesinde "kitap" nesnedir." diye tanımlanmıştır.(Türkçe Sözlük,1998: 1647) Eş anlamlısı olan düz tümleç ise: "düz tümleç, -ci is. gr. Yalın durumda bulunan tümleç: para biriktirmek, yemek seçmek örneklerindeki para, yemek kelimeleri." şeklinde tanımlamıştır. (Türkçe Sözlük,1998: 665) Görüldüğü üzere eş anlamlı olan iki kelimeyi farklı maddeler olarak alan ve düz tümleç maddesinde sanki (sanki diyorum, çünkü emin değilim.) belirsiz düz tümleci tarif eden Türkçe Sözlük, verdiği örneklerde ayrı bir yanlışa imza atmıştır. Yüklemi olmadığı için örnekler cümleden oluşmamaktadır. Yüklemi olmadığı yerde düz tümlecın varlığından söz edilemez. Verilen örnekler isim fiil grubu olup düz tümleç olarak gösterilen kelimeler de isim fiil grubunun isim unsurunu oluşturmaktadır.

Gramer Terimleri Sözlüğü'nde düz tümleci "nesne" olarak alan Zeynep Korkmaz: "Cümlede öznenin, dolayısıyla fiili geçişli olan yüklemi etkilediği şahsı veya şeyi gösteren, yalın veya yükleme durumu eki almış kelime." şeklinde tanımlamıştır.(Korkmaz, 2010: 157) Ahmet Topaloğlu ise, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü'nde düz tümleci, "nesne" olarak almış ve: "Nesne: (osm. Mef'ulun Sarih, Fr. Comlement direct, object), geçişli fiilin zorunlu kıldığı cümlede yüklemi doğrudan etkisinde kalan tümleç. Nesne cümlede ekli veya eksiz olarak daima yükleme halinde bulunur. Ör. Yazıyı yazmak, yazı yazmak, adamı dövmek, adam dövmek, merdiveni çıkmak, merdiven çıkmak." şeklinde tanımlamış ve örneklendirmiştir. Verdiği örnekler isim fiil grubu olup düz tümleç olarak gösterdiği kelimeler isim fiil grubunun isim unsurunu oluşturmaktadır.

Düz tümleç bugüne kadar genellikle öznenin yaptığı işten “*etkilenen*” diye tanımlanmıştır. Ancak “*etkilenen*” kavramı düz tümleç olmasa da “*nesne*”nin söz konusu olduğu her yerde bulunma ihtimali olduğu için düz tümleci oluşturan unsurların da her zaman nesne olamayacağı, bir kavram, soyut/somut bir varlık, kişi, iş/oluş/hareket bildiren fiilimsi olabileceği göz önüne alınırsa bu ögenin öznenin yaptığı işten “*etkilenen*” yerine “*öznenin gerçekleştirdiği eylemle zorunlu ilişkisi olan*” diye tanımlanması daha isabetli olacaktır.

Görüldüğü üzere başta Türkçe sözlük olmak üzere gramer sözlükleri, gramer ve söz dizimi kitaplarında düz tümleç yanlış ya da eksik tanımlanmaktadır. Düz tümleç tanımlanırken; düz tümlecin alacağı ekler, düz tümlecin işlevi, geçişlilik algılaması ve fiil-tamlayıcı ilişkisi dikkate alınmalıdır. Düz tümleç hakkındaki görüş ayrılığı, düz tümlecin anlamı, aldığı ekler, yüklem veya özne ile ilişkisi, fiil-tamlayıcı ilişkisindeki yeri, geçişlilik düz tümleç ilişkisi gibi özelliklerinin tamamen değil kısmen göz önünde bulundurulmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu unsurların herhangi biri veya birkaçı tek başına göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak farklı bir düz tümleç yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, öncelikle düz tümlecin bütün özelliklerinin kısmen değil tamamen göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir.

Yukarıdaki hususlar göz önünde bulundurulursa; “*Yüklemi geçişli fiil olan bir cümlede, geçişli fiilin bir parçası ve öznenin sonraki zorunlu tamlayıcısı olarak öznenin gerçekleştirdiği eylemle zorunlu ilişkisi olan, eksiz (+Ø) veya belirtme (yükleme) durum ekli (+I / +U), kelime veya kelime grubu şeklindeki ögeye düz tümleç denir.*” şeklinde bir düz tümleç tanımı yapılır. Düz tümleç tanımlanırken veya belirlenirken tanımdaki hususlardan biri ya da birkaçı yerine tamamı göz önünde bulundurulursa, düz tümleç hakkındaki tanımlamadan kaynaklanan sorunlar çözülebilir.

4. Yüklem Düz Tümleç İlişkisi

Yüklem tümleç ilişkisi birçok bilimsel yazıya konu olmuş ve bu konuda çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ancak bu konuda çoğu dilcinin hemfikir olduğu bir konu vardır. Başta geçişli fiiller olmak üzere bazı fiiller öznenin dışında durum ekli tamlayıcı ister.

Yüklem tümleç ilişkisini; kısaca, fiillerin yönetici olarak atandıkları cümlede hangi tümleçleri kullanacaklarının belirlenmesi diye tarif eden Erdoğan Boz, “değerlilik dilbilgisi”nin yöntemini esas alarak, cümlenin yöneticisi ve birincil ögesinin yüklem olduğunu, yüklemelerin kurdukları cümleler dolayısıyla değerlilikler kazandıklarını ve tümleyenlere sahip olduklarını; işte bu değerlilik ve tümleyenlerin de zorunlu ve seçimlik tümleçleri oluşturduğunu söyler. (Boz, 2007:59-61).

Kononov, yüklem tümleç ilişkisinde yüklem anlamının ve yüklem tümleç ilişkisini anlayıştaki ayrılığın tümlecin niteliğini nasıl değiştirdiğini şu örneklerle verir: “Hendeği atlamak./Hendekten atlamak.”, “Merdivenleri inmek./ Merdivenlerden inmek.”, “Onu konuşmak./Onunla konuşmak./Ondan konuşmak.” (Kononov, 1956:274-276).

Korkmaz, yüklem tümleç ilişkisinin fiillerin rejimi ile ilgili olabileceğini söyler. (Korkmaz, 1995:224). Karahan ise, tümleçlerin almak zorunda oldukları durum eklerini o dili kullananların belirleyeceğini söyleyerek bazı fiillerin tümleçlerindeki durum eklerinin lehçe ve ağızlara göre farklılık göstermesini, “atı bin-” ve “ata bin-” örneklerini vererek bunların ilişkiyi algılayıştaki tasavvur farklılığından kaynaklandığını belirtir (Karahan, 1997:212).

Karahan’ın bu görüşüne katılan Boz, ayrıca fiilin değişik anlamlarda kullanılmasına bağlı olarak da tümleçteki eklerin değişebildiğini ve yüklem-tümleç ilişkisinde, hangi durum ekinin kullanılacağını, o dili (lehçe/ağız) kullananların bilinçlerinde oluşan tercihe bağlı olduğunu belirtir (Boz, 2007:59-61).

Turkish Studies

Sonuç olarak yukarıdaki görüşler değerlendirildiğinde şu kanıya varılır: Yüklem-tümleç ilişkisinde, hangi durum ekinin kullanılacağı, o dili (lehçe/ağız) kullananların bilinçlerinde oluşan tercihe bağlıdır. Yüklem tümleç ilişkisi durum ekleriyle kurulmaktadır. Bu eklerin hangi ekler olacağına ise dili kullananlar karar verir. Fiilin değişik anlamlarda kullanılmasına bağlı olarak da tümleçteki ekler değişebilir.

Yüklem düz tümleç ilişkisi geçişlilik üzerine kurulmuştur. Yüklemi geçişli fiil olan bir cümlede geçişli fiil, geçişli fiilin bir parçası ve öznenen sonraki zorunlu tamlayıcısı olarak öznenin gerçekleştirdiği eylemle zorunlu ilişkisi olan, eksiz (+Ø) veya belirtme (yükleme) durum (+I/+U) ekli, kelime veya kelime grubu şeklindeki ögeye ihtiyaç duyar. Bu öge de düz tümleçtir. Düz tümleç geçişliliği sağlayan unsur olup geçişli bir fiilin oluşturduğu yüklem bir parçasıdır. Onun için sadece yüklemi geçişli fiillerden oluşan cümlelerde bulunur. Geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümleler ile yapma veya olmanın söz konusu olmadığı isim cümlelerinde düz tümleç bulunmaz.

5. Düz Tümlecin Aldığı Ekler

Cümlelerin unsurları arasındaki yapısal ya da gramatikal ilişkileri belirleyen durum eklerinin ögelerin belirlenmesinde en önemli ölçüt olduğunu söyleyen Doğan: “Bir durum dili olan Türkçenin söz diziminde, cümlelerin yapı unsurları belirli durum biçimbirimleriyle görünecektir. Dolayısıyla cümlelerin ögelerinin de aldığı durum biçimbirimine göre belirlenmesi gerekir. Çünkü cümle ögeleri adı verilen kavramlar gramatikal ya da yapısal ilişkileri karşılar, gramatikal ilişkiler yüzey yapıda fiilin belirlediği sınırlı sayıda dizimsel (syntagmatic) ilişkilerle görünür. Zira fiilin ihtiyaç duyduğu tamlayıcıların söz dizimindeki sentaktik biçimi de sınırlı sayıda durum ekleriyle şekillenir.” der (Doğan, 2010:226-230).

Günümüzde birçok dilciye göre düz tümleci oluşturan ekler +Ø ve +I / +U ekleridir. Belirsiz düz tümleç, eksiz (+Ø); belirli düz tümleç, belirtme durumu eki (+I / +U) alır. Ancak dilciler arasında düz tümlecin başka durum ekleriyle de karşılanabileceği konusu yapılan çeşitli bilimsel araştırmalarda tartışılmaktadır. (Banguoğlu, 2000:528) (Deny, 1941:185) (Emre, 1945:289-290) (Karahan, 1997:213) (Börekçi-Tepeli, 1996:52) (Boz, 2007:52-53) ve (Özkan, 1991:129) +A durum ekini almış bir düz tümleç ögesini; (Emre, 1988:143-144), (Deny,1941:185) (Sinanoğlu, 1957:371) (Sev, 2004:2664-2665) ve (Boz, 2004:501-511) + DAn ekini almış bir düz tümleç ögesini; (Sinanoğlu, 1957:371) +IA ekini almış bir düz tümleç ögesinin varlığını kabul ederler.

Banguoğlu: “Kullanış yerine göre anlam farkıyla kimi geçişli kimi geçişsiz olan fiiller de çoktur. “Kırlarda çiçek topladık.” “Yazın biraz toplamışsınız.” “Eve bir kat çıkacağız.” “Yarın Uludağ’a çıkacağız” Bunlara *ortada fiiller* deriz.”(Banguoğlu, 2000:409) dedikten sonra “İstem yönünden *ortada olan fiillerden ve kime halli nesne* isteyen fiillerden bahsettik. Gerçekten az sayıda bazı fiiller anlamca geçişli olmalarına beraber kime halini istediklerini belirterek; “Hemşire *hastaya* bakıyor.” “Bu *çocuğa* kıymayın.”, “Kamyon *bir ineğe* çarptı.” ve “Çocuklar *erkenden* işe başladılar.” gibi buna da *kime halli nesne* adını veririz.” der (Banguoğlu, 2000:528).

Sinanoğlu; örnek verdiği “Çocuk dokundu.” cümlesinde cümlelerin iki temel ögesi özne ve yüklem olmakla birlikte, “kime?”, “neye?” sorusunu akla getiren bir anlam boşluğunun “sobaya”, gibi bir ögeyle doldurulacağını belirterek, cümledeki bu zorunlu ögenin düz tümleç olduğunu söyler. Daha sonra da bu düz tümlece “-e’li nesne” der. Sinanoğlu, Türkçede -i’li ve -e’li olmak üzere iki çeşit düz tümleç olduğunu, bazı eylemlerin anlam farkı ile “*birini* vur-, *birine* vur-; *bir yeri* teşrif et-, *bir yere* teşrif et-”, hatta bazılarının anlam farkı olmaksızın “*Kitabı arkadaşınıza* veriniz.”, “*Bu işi size* danışacağım.”, “*Yemeğe tuz* koydunuz mu?” iki çeşit düz tümleç ile kullanıldığını belirtir (Sinanoğlu, 1957:370). “Nesneler yalnız yalın hâl, -i hâli ve -e hâli ile mi ifade edilir?” diyerek, “*Düşündüğümü kimseden* saklamam.”, “Kurt *kartaldan* korkmaz.”, “*Herkesten* nefret ediyor.”, “*İnsandan* hoşlanmıyor.” örneklerini veren Sinanoğlu, sonra da

Turkish Studies

Türkçede +DAn hâli ile ifade edilen düz tümleçlerden başka “Sakat kimselerle alay etmeyiniz.”, “Kötü insanlarla konuşmamalı.” örnekleriyle de *ile* edatı ve yalın hâl ile bildirilen (dolaylı) nesnelere de bulunduğu söyler (Sinanoğlu, 1957:371).

+DAn durum ekini almış bazı ögelerin de cümlede düz tümleç işlevinde kullanıldığını söyleyen Sev: “Çıkma durumu ekinin cümle içerisindeki görevlerinden biri de cümlede nesne görevinde kullanılmasıdır. Dilimizde anla-, çık-, dön-, iç-, tat-...vb. pek çok geçişli fiil +I tamlayıcısının yanında +DAn tamlayıcısıyla da kullanılabilir. Söz konusu fiillerin çok anlamlı fiiller olması dikkat çekmektedir. Bu tip kullanımlarda cümlenin anlamında herhangi bir değişme ya da bozulma olmamaktadır. Çıkma durumu eki, bu özelliği ile cümleye ayır-, kıs-, ye-...vb. fiillerde görüldüğü gibi bütünden parça özelliği katsa da bu onun nesne görevinde kullanıldığı gerçeğini değiştirmez.” der (Sev, 2004:2664-2665).

Emre: “Vekil uzun uzun ekonomik ilişkilerden bahsetti.”, “Kendisini gördüm ama o işten söz açmadım.”, “Herkes ondan şüpheleniyordu.” örnekleri üzerinden +DAn durum ekini alan bazı ögelerin cümlede düz tümleç işlevini yerine getirebileceğini belirtir, (Emre, 1988:143-144). Deny ise kork- fiilinin +DAn ekli ögesini, geçişli fiillerdekine denk düz tümleç kabul eder (Deny,1941:185).

“Zorunlu +DAn ekli tamlayıcılar hangi durumda nesne olabilmekte?” sorusunu yönelten Boz: “Sanırım sorunun cevabı; fiilin anlamı ve buna bağlı olarak, kullanıcının zorunlu tamlayıcıdaki hâl eki tercihiyle izah edilebilir. Burada asıl olan; geçişli fiillerde olduğu gibi eylemin özne dışında bir başka varlığa dönük olmasıdır. Aşağıya alacağımız örnek cümlelerdeki +DAn ekli ögenin durumuna bir bakalım. “Annem hep babamdan söz açardı.” (Annemin söz açtığı kişi?), “Ali kuştan korktu.” (Ali’nin korktuğu nesne?), “Ayşe çalışmaktan bıkmıştı.” (Ayşe’nin bıktığı şey?) “Ahmet kirden arındı.” (Ahmet’in arındığı şey?) “Serdar müfettişten şüpheleniyor.” (Serdar’ın şüphelendiği kişi?) Şimdi elimizdeki en sağlam nesne ölçütüyle soralım; Yukarıdaki cümlelerin tamamında eylemin açıkça özne dışında başka bir varlığı etkilediği söylenebilir mi? Bir kısmı için evet desek bile, bir kısmı için tereddütler ortadadır. Sonuçta “evet” diyebileceklerimiz için +DAn ekli nesne ögesinin varlığını kabul etmek sanırım yanlıcı olmayacaktır.” der (Boz, 2004:509-510).

Yukarıda görüldüğü gibi dilcilerimiz düz tümlecin aldığı ekler konusunda bir görüş birliği sağlayamamıştır. Ancak hepsinin kabul ettiği eksiz (+Ø) ya da belirtme (yükleme) durum (+I+U) ekli kelime ya da kelime gruplarının düz tümleç olduğu gerçeğidir. Eksiz (+Ø) ya da belirtme (yükleme) durum (+I+U) ekli kelime ya da kelime gruplarının dışında +A, +DAn, +IA durum ekli kelime ya da kelime gruplarının düz tümleç ögesi kabul edilmesinin temel nedenini Doğan: “Nesnenin durum eki ile işlevi ya da semantik rolü arasında bir ayrımın yapılmamasıdır. Genel tanımlardaki “etkilenen” özelliği nesne olarak kabul edilen çoğu akuzatif ekli ya da eksiz unsurda bulunmazken, farklı durum ekli cümle unsurlarında “etkilenen” niteliği bulunmaktadır. Dolayısıyla bir kesim, nesnenin sentaktik biçimi ya da durum biçimibiriminden hareketle tüm akuzatif ekli ve eksiz unsurları; bir kesim de “etkilenen” semantik rolünden ötürü farklı durum ekli unsurları nesne kabul etmiştir. Sinanoğlu (1960)’un akuzatif ekli ya da eksiz unsurlar dışında farklı durum ekli ögeleri nesne olarak kabul edişinde fiillerin zorunlu olarak istediği ve *tamlayıcı* adını verdiği unsurlara olan ihtiyacı belirleyici olmuştur. Kononov, Deny ve Sev’in ileri sürdüğü fiillerin geçişliliğinin başka cümle unsurlarıyla da gerçekleşebileceği düşüncesi, fiilin belirli durum ekli tamlayıcılara ya da sentaktik istemlere olan ihtiyacı ve onları yönetebilme kabiliyetine dayanır. Bu doğrultuda Karahan (1997, s. 212)’in bazı fiillerin hangi hâl ekini taşırsa taşırsın mutlaka bir tamlayıcının varlığına ihtiyaç duyduğu fikri, fiillerin geçişliliğinin başka cümle unsurlarıyla da gerçekleşebileceği anlayışını pekiştirmiştir. Geçişlilikle ilgili bu yaklaşım, zorunlu sentaktik bir biçimle bulunması gereken fiilin geçişli sayılmasını ve aldığı sentaktik biçimin de nesne kabul edilmesini doğurmuştur.” (Doğan,2010: 226) şeklinde açıklamıştır.

Turkish Studies

Düz tümleçlerden; belirsiz düz tümleç, eksiz (+Ø); belirli düz tümleç belirtme (yükleme) durum (+I/+U) ekini alır. Bu ekleri alan kelime ya da kelime grupları geçişli fiillerin yüklem olduğu cümlelerde zorunlu tamlayıcı olarak kullanılırlar. +A, +DA, +DAn, ve +IA ekli zorunlu tamlayıcılar hem geçişli hem de geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümlelerle isim cümlelerinde zorunlu tamlayıcılar olarak kullanılırlar. +A, +DAn, +IA durum ekli kelime ya da kelime gruplarının düz tümleç ögesi kabul edilmesinin temel nedeni düz tümlecın anlamı, aldığı ekler, yüklem veya özne ile ilişkisi, fiil-tamlayıcı ilişkisindeki yeri, geçişlilik düz tümleç ilişkisi gibi özelliklerinin tamamen değil kısmen göz önünde bulundurulmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu unsurların herhangi biri veya birkaçı tek başına göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak farklı bir düz tümleç yaklaşımı ortaya çıkmaktadır.

6. Edilgen Cümlelerde Düz Tümleç

Etken cümlede düz tümleç olan ögenin edilgen cümlede ne olacağı, sık tartışılan önemli bir sorundur. Bu konuda dilcilerimiz arasında bir görüş birliği yoktur. Kimileri etken cümlelerdeki düz tümlecın edilgen cümlelerde sözde özne görevinde kullanıldığını savunurken, kimileri ise etken cümlelerde düz tümleç olan ögenin edilgen cümlede de aynı görevde kullanıldığını savunmaktadır.

Etken cümledeki düz tümlecın edilgen cümlelerde sözde özne olduğunu savunanlardan Ediskun: “Edilgen çatılı fiil ya da fiilimsilerle kurulan cümlelerde özne gibi görünen ama gerçekte özne olmayan kelime ya da kelime öbeklerine sözde özne adı verilir. “Meşin havuzlara boza ve kıymız dolduruldu.” (“Dolduruldu” fiili, edilgen çatılıdır. Cümlede “boza” ve “kıymız” kelimeleri “gerçek özne” gibi görünüyorsa da bunlar “doldurma” işini yapanlar değil, “doldurma” işine konu olanlardır. Bu sebeple “boza” ve “kıymız” kelimeleri, bu cümlede, “sözde özne”dirler) der (Ediskun;2010:333). Yaptığı tanım ve verdiği örneklere bakılırsa Hengirmen de Ediskun ile aynı görüştedir: “Edilgen cümlelerde bazı sözcükler özne gibi görünür, ama gerçekte özne değildir. Özne gibi görünen, ancak gerçekte özne olmayan bu sözcüklere sözde özne denir. Kapı açıldı (ne açıldı? Kapı) bu cümlede kapı sözcüğü özne gibi görünmektedir. Ancak kapıyı açan kişi ya da şey belli değildir. Bu nedenle kapı sözcüğü sözde öznedir.” (Hengirmen, 2007:325).

Özneyi “kimse” olarak adlandıran Banguoğlu, Ediskun ve Hengirmenle aynı görüştedir. Banguoğlu, edilgen cümlelerde düz tümlecı gramerce ve mantıkça gereklilik açısından ele alarak: “Edilgen görünüşlü fiil yüklem olduğunda bir *güçte kimse* ile uyulaşır. Bu gramerce *kimse* fiilin yalın görünüşüne göre kılını ve olanı temsil etmez. Cümle – bilinsin, bilinmesin- bir başka mantıkça *kimseyi* gerektirir. O gramerce *kimse* ise mantıkça nesne hükmünde kalır: “Mektup yarın (tarafımdan) postaya atılacak.” “Haftalıklar (fabrikaca) cuma günü verildi.” (Banguoğlu, 2000:544) açıklar ve örneklendirir.

Cümlenin öğelerini konu edinen “Özneyle İlgili Sorunlar” (1996, 529: 7-15) başlıklı çalışmasında Nurettin Koç, “Özne, cümlede yüklem belirlediği işi yapan; bir oluşu, kılışı gerçekleştiren; yargıyı üzerine alan varlıktır.” tanımını yaptıktan sonra, “Ancak etken fiille kurulmuş cümlenin öznesi olur; edilgen fiille kurulmuş cümlenin öznesi (gerçek öznesi) olmaz. Bütün diller için geçerli olan bu kuralın tartışılacak bir yanı yoktur.”diyerek bu soruna nokta koymak ister. Fakat bu sorun böyle bir yaklaşımla çözülmez. Koç’un, “Hiçbir dilde edilgen fiil gerçek özne almaz.” görüşüyle aslında, geleneksel anlayışta “gizli özne”, “sözde özne” gibi dolambaçlı yollara kapı açan görüşü savunduğunu söyleyen Demir: “Koç’un yaklaşımın arkasında öznenin işi yapan, eden olarak algılanması yatar. Oysa söz dizimi çalışmalarında özne işi sadece yapan eden değil, edilgen yapılarda işten etkileneni gösteren ögedir. Modern çalışmalarda gizli özne, sözde özne gibi dolambaçlı, anlaşılabilir durumlar bir tarafa bırakılmıştır.” (Demir, 2010:453-472) diyerek sözde özne terimine karşı çıkar.

Karaağaç: “Olma bildiren edilgen çatılı eylemle kurulmuş cümlelerde de nesnelik hâl söz konusu olamaz. İsim cümlesi gibi bu tür cümlelerde de nesne bulunmaz.” (Karaağaç, 2011:193) derken; Uzun’a göre, edilgenleştirme sürecinin en tipik yönü, gerçekte düz tümleç olan öğelerin, özne konumuna geçirilmesi ve bu işlem birçok şeyin yanı sıra temelde cümlenin öznesiz bırakılması adına yapılan işlem olduğu için, bu tür cümleler öznesi olmayan cümleler değildir. (Uzun, 2000:11). Uzun’un bu belirlemesinden yola çıkan Boz: “Edilgen tümcelerde mantıksal olmayan öznenin yani nesnenin, sözde özne olarak kabulü yerine bu tür tümcelerin öznesiz kurulduğunu ve edilgen tümcelerin de nesne alabileceklerini kabul etmek daha doğru olmaz mı? Örneğin “Ayşe çok sevildi.” tümcesinde “sevilen yani nesne “Ayşe”dir, “seven” yani özne yoktur. Bu durumda “Ayşe”nin sözde özne olarak kabul edilmesinin gereği var mıdır? Bu durum geleneksel dilbilgisine göre “özne ve yüklem” bir tümcede bulunması zorunlu iki temel unsur olduğu anlayışından kaynaklanmaktadır.” (Boz, 2007:57-58) diyerek edilgen cümlelerin öznesiz kurulduğunu ve edilgen cümlelerin de nesne alabileceklerini vurgulayarak sözde özneye karşı çıkmaktadır.

Bugüne değin, Türkiye Türkçesini inceleyen yapıtlarda yüklem etken ya da edilgen çatılı bir fiil oluşundan yola çıkılarak değişik özne türleri söz konusu edildiğini, oysa öznenin, yalnızca yüklemi etken fiille kurulmuş cümlelerde ve ad cümlelerinde bulunduğunu dile getiren Atabay, Özel, Çam: “Tümcede anlatımın gereği, yüklem belirttiği işi yapanın ya da yargının oluşmasını sağlayan önemli olmadığı durumlarda özne kullanılmaz ve yüklem edilgen çatılı bir eylemden oluşur. Bilindiği gibi, dilbilgisinde eylemlerin geçişli ya da geçişsiz oluşları nesne almalarına göre belirlenir. Türkçede edilgen eylemler nesne alışlarına göre geçişli ve geçişsiz olarak ayrılmaktadırlar. Bu durumda, nesne ile kullanılan edilgen eylemler, geçişli; nesnesi olmayanlarsa geçişsiz eylemlerdir. Yüklemi ister geçişli, ister geçişsiz edilgen eylemle kurulmuş olsun bu tür tümcelerde özne yoktur. Ancak geçişli edilgen eylemin yüklem olduğu tümceler değişik bir özellik göstermektedir. Eylemin özelliği nedeniyle, bu tür tümcelerdeki belirtisiz nesnelere, şimdiye değin kimi dilbilgisi yapıtlarında sözde özne adıyla incelenmiştir. Bu tür tümcelerde yapılan iş kadar işe konu olan nesnenin de önemli olmasına karşın eylemi yapan açıkça belirtilmediğinden nesne, özne olarak belirlenemez. Örneğin “Kaç liralık makbuz kesilecek?” tümcesinde makbuzların kimin tarafından kesildiği belli olmadığından özne yoktur ve “kesilecek” yüklemiyle birlikte, belirtisiz nesne olan “makbuz” sözcüğü de önemlidir.” (Atabay, Özel, Çam,2003:44-45) diyerek sorunun çözümüne önemli bir katkı sağladılar.

Yüklem cümlenin ana unsuru yani olmazsa olmazdır. Cümlenin bütün yapısı yüklem üzerine kurulduğundan özne ve tümleçler yüklem anlamını tamamlamak ve desteklemek üzere cümlede bulunurlar. Türkçede cümlenin kurulması için yüklem olmasının yeterli olması öznenin her cümlede buluma zorunluluğunun olmadığını göstermektedir. Öznenin zorunlu üye olması her cümlede mutlaka bulunması gerektiği anlamına gelmez. Türkçede etken fiiller gibi edilgen fiiller de düz tümleç alışlarına göre geçişli ve geçişsiz olarak ayrılmaktadırlar. Düz tümleç ile kullanılan edilgen fiiller geçişli; düz tümleci olmayanlarsa geçişsiz edilgen fiillerdir. Fiillerin geçişli ya da geçişsiz oluşları düz tümleç almalarına göre belirlendiğinden edilgen cümlelerdeki belirsiz düz tümleçler, sözde özne olarak adlandırıldığında geçişli edilgen fiilin edilgenliğini sağlayan düz tümleç ortadan kaldırılmış olur. Yüklemi ister geçişli, ister geçişsiz edilgen fiille kurulmuş olsun bu tür cümlelerde özne yoktur. İfade sahibi ya da konuşan tarafından, yüklem bildirdiği iş, oluş ve hareketi yapanın yani öznenin önemli görülmediği durumlarda özne kullanılmaz ve yüklem edilgen çatılı bir fiilden oluşur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

7. Dönüştü Cümlelerde Düz Tümleç

Dönüştü cümlelerde özne ile düz tümlecın aynı kelime ya da kelime grubundan oluşup oluşmadığı düz hakkındaki çözülmesi gereken sorunlardan biridir. Dönüştü cümlelerde düz tümleç konusunda yine diğer konularda olduğu gibi dilciler arasında bir görüş ayrılığı söz konusudur. Birçok dilci dönüştü cümlelerde özne ile düz tümlecın aynı kelime ya da kelime grubundan oluştuğunu söylese de bu konuda farklı düşünenler var.

Rasim Şimşek, “Kız süsleniyor” örneğiyle konuyu ele alarak: “- Süsleyen kim?” “- Kız: Özne.” “-Süslenen kim?” “- Kız: Nesne.” “Kız” adının üzerinde “kurucu öge” olarak iki işlev var: “Öznelik” ve “Nesnelik” işlevleri. Bunun nedeni, “kız”ın yaptığı kılışın etkisinin başka bir nesneye geçecek yerde, kendisi üzerinde kalmasıdır.” (Şimşek, 1987:105-106) der. Şatire Aliyeva, Şimşek’in bu değerlendirmesine: “Bizce “kız süsleniyor.” cümlesinde “süsleniyor: yüklem”, “kız: öznedir.” Böyle cümlelerde kız kelimesinin hiçbir zaman nesne olarak adlandırılması mümkün değildir.” (Aliyeva 2004:159) diyerek dönüştü cümlelerde öznenin hiçbir zaman düz tümleç olarak adlandırılmayacağını savunur.

Banguoğlu dönüştü fiillerin yüklem olduğu cümlelerdeki özneyi “*dönük kimse*” diye adlandırarak: “Dönüştü görünüşteki fiil yüklem olduğunda “*dönük kimse*” ile uyulaşır. Bu bir “*gerçek kimse*” olmakla birlikte üzerinde ikinci bir işleyiş vardır: Kendi etkisini kendi üzerine çekerek cümlenin aynı zamanda mantıkça nesnesi olur.” der (Banguoğlu, 2000:544).

Dönüştü cümlelerde düz tümlecın kabul edilmeyişinin anlamsal değil biçimsel olduğunu söyleyen Boz: “Geleneksel dilbilgisine göre, dönüştü tümcelerde, yüklem bildirdiği eylemi yapan ve bundan etkilenen öznenin kendisidir. Daha açıkçası, bu eylemler kendi kendine yapma ve olma bildirirler ve nesne almazlar. Ancak burada geleneksel özne ve nesne tanımları çakışır. Her iki işlevi de aynı öge gerçekleştirmiş olur. Ör. “Adam tarandı.” tümcesinde, tarama eylemini yapan yani özne; “adam”, tarama eyleminden etkilenen yani nesne yine “adam”dır. Bize göre, dönüştü tümcede özne ve nesne aynı ögedir.” der (Boz, 2007:57-58).

Yüklemi dönüştü olan cümlelerde aynı kelime ya da kelime grubu, cümlede hem yüklem bildirdiği iş, oluş ve hareketi yapan hem de o iş, oluş ve hareketten etkilenen olabilir. “Ali camı kırdı.” dediğimizde “kırdı” işini yapan “Ali” özne, “camı” da düz tümleçtir. Bu cümlenin yüklemi etken bir fiilden oluştuğu için özne ve düz tümleç net bir şekilde birbirinden ayrı kelimelerden oluşmaktadır. Ancak dönüştü fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne ile yüklem aynı kelime veya kelime gruplarından oluşmaktadır. Örneğin; “Genç adam, beş dakikada yıkandı.” dediğimizde “yıkandı” işini yapan yani özne, “genç adam”dır, aynı şekilde yıkanan yani “yıkandı” fiiliyle ilgili olan ya da “yıkandı” fiilinden etkilenen de “genç adam”dır. Dolayısıyla dönüştü fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne ile düz tümleç aynı ögedir.

8. Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Açısından Düz Tümleç

Cümlede fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketi tamamlayan ve pekiştiren unsurlara tamlayıcı denir. Düz tümleç ile ilgili sorunlardan biri de düz tümleç tamlayıcı farkının olup olmadığıdır. Dilciler arasında çokça tartışılan fiil tamlayıcı ilişkisi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Akerson, fiilleri, yönetim çerçevelerinde bulunması zorunlu ögelere göre; yalnızca özne isteyen fiilleri, *tek değerli fiiller*; özne ve -(y)I, -(y)A –DAn, ile -(y)A ekli tümleyicilerinden biri veya özne-ad tümleci (yer gösterme şeklinde de olabilir --- -DA ekiyle), özne –sıfat tümlecından birini isteyen fiilleri, *Çift (iki) değerli fiiller*; özne-yön tümleci (bazen -DA, -DAn ekli iki tümleçle); özne -(y)I, -(y)A tümlecından birini isteyen fiilleri, *Üç değerli fiiller*; özne -(y)I, -(y)A tümleci - tutar gösteren bir öge isteyen fiilleri, *Dört değerli fiiller* şeklinde dört gruba ayırır, (Akerson, 2002:128). Akerson’un bu tasnifine değinen Boz: “Geçişli veya geçişsiz fiille kurulmuş

bir cümlede +(y)A, +DA, +DAn, ve +yIA hâl eklerinden herhangi birini almış zorunlu ögenin adlandırması nasıl yapılacak? Nesne, eskiden beri kullandığımız ve sınırları az çok belirli bir kavram, peki hepsine birden nesne diyebilecek miyiz? Kaldı ki bunların tamamına nesne de diyemiyoruz. Acaba bunların hepsini içine alabilecek daha kapsamlı bir kavram yok mudur? Bir teklif olarak zorunlu tamlayıcı kavramı kabul edilemez mi?”(Boz, 2004: 509) diye sorar. Boz’un bu yaklaşımını fiil-tamlayıcı ilişkisine dayandırdığı anlaşılıyor.

“Ata bir dost gibi bakmalı.” ve “Cama taş atmayın.” örneklerini veren Sinanoğlu’na göre; birinci cümledeki “ata” kelimesi gerekli tamlayıcı öge, ikinci cümledeki “cama” kelimesi ise gerekli olmayan katma, genişletici ögedir. Düz tümleçlerin yalnız geçişli fiillerle kullanılan zorunlu ögeler olduğunu tamlayıcıların ise geçişli veya geçişsiz her türlü fiille kullanıldığını ancak her zaman zorunlu ögeler olmadıklarını belirtir (Sinanoğlu, 1957: 371).

Tamlayıcıların fiille kullanılıp kullanılmayacağını, fiilin anlamının belirlediğini söyleyen Sev, fiillerden durum eki almak zorunda olanlara tamlayıcı eylemler, durum eki almak zorunda olmayan özne ile kullanılanlara tamlayıcı eylemler demektedir (Sev, 2002:249).

Karahan’ın: “Fiillerin bir cümlede isimlerle olan ilişkisini, karşıladıkları kılış, oluş ve durumun niteliği belirler. Bazı fiiller tamlayıcıya ihtiyaç duymayan bir anlam özelliğine sahiptir. Bazılarıysa mutlaka bir tamlayıcı ile kullanım alanına çıkarlar. Bu sebeple fiil-tamlayıcı ilişkisini esas alan bir sınıflandırmada fiillerin 1. Tamlayıcı eylemler (öl-, doğ-, piş-,terle-, uza- vs) 2. Tamlayıcı fiiller (ara-, iç-, döv-,temizle-, dans et-,evlen- vb.) şeklinde iki gruptan oluşmaktadır.” (Karahan,1997;211-213) şeklinde yaptığı tasnifin fiillerin zorunlu tümleç alıp almamalarına göre olduğunu ifade eden Boz, Karahan’ın “tamlayıcı eylemler” dediği fiillerin, zorunlu tümleç almayan fiiller olduğunu belirtir. Ancak bu fiillerin seçimlik tümleçler alabildiklerinin gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgulayarak buradaki eksikliği giderir ya da yanlış anlaşılmanın önüne geçer (Boz, 2007:62-63).

Bir fiille doğru ve anlamlı bir cümle kurabilmek için o fiilin yönetim çerçevesine giren bütün ögeleri kullanmak gerektiğini söyleyen Erdoğan Boz: “Eylemin yönetim çerçevesinde mutlaka bulunması gereken ögeler; zorunlu tümleçler; diğerleri ise seçimlik tümleçlerdir. Özne de bir zorunlu tümleçtir. Ancak bu zorunluluk eylemin yönetim çerçevesinde bulunmaya bağlıdır. Ör. Edilgen eylemlerde böyle bir zorunluluk yoktur. Seçimlik tümleçler ise eylemlerin yönetim çerçevesinde bulunmayan yani eylemin gerçekleşmesiyle doğrudan ilgili olmayan ögelerdir. Zorunlu olmayan bu tümleçler; yer, yön, zaman, durum vb. bildirirler. Ör. “Başbakan bugün Antalya’da bir fabrikanın açılışını gerçekleştiriyor.” tümcesinde zorunlu tümleçler; “Başbakan” ve “bir fabrikanın açılışını”, seçimlik tümleçler ise; “bugün” ve “Antalyada”dır.” diyerek tamlayıcıları zorunlu ve seçimlik tamlayıcılar olarak ikiye ayırmıştır (Boz, 2007:62-63).

Karahan’ın tümleçlere eklenerek yönelme, bulunma ve uzaklaşma bildiren ekler, gerektiğinde seçimlik tümleç olabilirler (Karahan, 2004:29) şeklindeki yaklaşımı ile Kahraman’ın, fiilleri anlam ve özelliklerine göre “geçişli fiiller” ve “geçişsiz fiiller” diye ikiye ayırarak geçişliliğin temel şartının düz tümleç almak olduğunu kabul edip geçişsiz fiillerin de +A, +DA, +DAn, +IA ekli tamlayıcılardan birine ihtiyaç duyabildiğini belirtmesini (Kahraman, 1996:360) dikkate aldığımızda; Doğan’ın: “Fiil, özne dışında, etkilenen semantik rolünde olsun ya da olmasın, başka bir unsura gerek duyuyorsa fiilin ifade ettiği anlamın sunulması için gerekli olma ölçütüne dayanılarak geçişli sayılmış ve yönettiği sentaktik unsur da nesne kabul edilmiştir. Genellikle Türkçede geçişlilik, tamlayıcıya duyulan gereklilik ölçütüne göre değil, hem sentaktik biçime hem de semantik role göre yapılır. Yani cümlede bir varlığı etkileyen, nesne isteyen fiiller geçişli kabul edilir (Korkmaz 2003, s. 95). Bu nesne türü ya da yaklaşımı nesneden öte fiilin tamlayıcı ya da belirli sayı ve türde mantıksal ve sentaktik istem alma kapasitesiyle ilgilidir. Dolayısıyla fiilin aldığı bu ikinci tamlayıcıya nesne demek yanlış bir yaklaşım ve farklı bir dil düzeyi ile ilgilidir.

Turkish Studies

Çünkü nesne sentaktik bir unsurdur, fiilin iki ya da daha fazla tamlayıcı alabilmesi ise fiilin istemiyle ilgilidir ve idrak anlam bilimi açısından değerlendirilmelidir.” (Doğan,2010: 229) şeklindeki tespitinin ne kadar doğru ve yerinde olduğu anlaşılır.

Düz tümleş cümlede öznenen sonra gelen zorunlu bir tamlayıcıdır. Ancak bu onun yardımcı öge olduğu gerçeğini değiştirmez. Nitekim öge ile tamlayıcı farklı şeylerdir. Düz tümleş zorunlu tamlayıcıdır. Ancak bütün zorunlu tamlayıcılar düz tümleş değildir. Durum ekli tamlayıcıların genellikle zorunlu tamlayıcı olduğu göz önüne alınırsa durum eki alan dolaylı tümleş, zarf tümleci olan ögelerin de zorunlu tamlayıcı olabileceği görülecektir. Ayrıca +A, +DA, +DAn, ve +lA ekli zorunlu tamlayıcılar hem geçişli hem de geçişsiz fiillere gelirken +I/+U ekli ve eksiz +Ø tamlayıcılar sadece geçişli fiillere gelmektedir.

9. Kelime Gruplarında Düz Tümleş

Filimsi gruplarının kendi içinde ögelerine ayrılması, yaygın olmasa da söz diziminde önemli bir sorundur. Cümlelerin ögeleri bulunurken kelime gruplarından fiilimsi gruplarının ve deyimlerin bölünmesi büyük bir kavram karışıklığına yol açmaktadır.

Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğudur. (Karahana, 1999:11) Kelime grupları yapıca ve anlamca bir bütünlük gösterirler. Cümle içinde tek bir kelime gibi vazife görürler. (Özkan-Sevinçli, 2011:15–17) Cümlede tek bir kelime gibi vazife görmesi gereken kelime gruplarındaki unsurları öge gibi değerlendirmek büyük bir kavram karışıklığına yol açmaktadır.

Kimi gramer kitaplarında deyimler ve fiilimsi gruplarının içindeki unsurların öge gibi değerlendirildikleri görülür. Yazımızın konusu olduğu için düz tümleş ile ilgili bu türden örnekleri buraya aldık. Haydar Ediskun, “Türk Dilbilgisi” adlı gramer kitabında cümlelerin ögeleriyle ilgili verdiği örneklerde fiilimsi gruplarında öge bulma yoluna gitmiş, bunları örnek olarak göstermiştir. Ediskun: “Minareyi çalan / kılıfını hazırlar.”(Çalan öznedir. Öznenin yaptığı çalma ve hazırlama işlerinden, yani “çalan” yan yargısı ile “hazırlar” temel yargısının sonuçlarından “minareyi” ve “kılıfını” kelimeleri, birer “nesne”dir.) demektedir, (Ediskun, 2010:349). Hâlbuki burada cümlelerin öznesi “minareyi çalan”dır. Kelime grubunun bölünmemesi gerekir. “Kılıfını” ise düz tümleşçidir. Yine Ediskun, “O bir pire için bir yorgan yakar.” (O, öznedir. Öznenin yaptığı yakma işinden, yani cümledeki yargının sonucundan etkilenen yorgan kelimesi nesnedir.) demektedir, (Ediskun,2010:349). Bu örnek cümledeki “o” öznesi dışındaki kısmın tamamı deyim olduğu için yüklemidir. Zaten Ediskun da: “Hasta düşmek (=hastalanmak); taş çıkarmak (=üstün gelmek); el açmak, avuç açmak (=dilenmek)...vb. gibi birleşik fiillerde “hasta”, “taş”, “el” ve “avuç” kelimeleri her ne kadar nesne gibi görünürlerse de anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş sözler olduklarından bu sözlerdeki düşmek, çıkarmak, açmak fiillerinin nesnelerini göstermeye çalışmak yararsız ve gereksizdir.” Demektedir, (Ediskun, 2010: 351). Yukarıda verdiğimiz örnekteki “(bir) pire için (bir) yorgan yakmak” da deyim [<http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=pire+i%E7in+yorgan+yakmak&hng=tam> (ET:11.01.2012)] olduğundan kelime grubu şeklinde değerlendirilmelidir. Banguoğlu, düz tümleş konusunda “Eve bir kat çıkacağız.” cümlesini örnek vermiş, “kat çık-” da deyim [<http://tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=kat+i%E7in+yorgan+yakmak&hng=tam> (ET:11.01.2012)] olmasına rağmen Banguoğlu, “kat”ı düz tümleş, “çıkacağız”ı yüklem olarak değerlendirmiştir, (Banguoğlu, 2000:409). Örnek cümledeki “kat çıkmak” deyim olduğundan kelime grubu şeklinde değerlendirilmelidir. Bu türden örneklere gramer ve söz dizimi kitaplarında rastlanması, kelime gruplarının söz diziminde bölünüp bölünemeyeceği tartışmasını gündeme getirmektedir.

Özmen: “Cümleyi ve cümledeki unsurların kimliğini yüklem belirler. Nasıl kelimeler, söz dizimi içerisinde birbirlerine karşı olan durumları bakımından türlere ayrılıyorsa, cümle

içerisindeki çeşitli unsurlar da, yüklem karşısında, özne, nesne, zarf tümleci, dolaylı tümleç ve bağımsız tümleç diye beş ögeye ayrılır. Cümledeki öge sayısı, yüklemle birlikte altı olur. Bu ögelerin benzerlerinin fiilimsilerde de bulunduğunu biliyoruz. Eğer, yüklem, özne, nesne, zarf tümleci, dolaylı tümleç ve bağımsız tümleç cümle ögesi ise, fiilimsilerdeki benzerlerine ne dememiz gerekir? Fiilimsileri, hüküm bildirmedikleri, bir duyguyu bir düşünceyi tam olarak ifade edemedikleri, şahıs ve kip bildirmedikleri için cümle olarak kabul etmediğimizi yukarıda belirtmiştik. Hâl böyle olunca, fiilimsi gruplarında bulunan unsurlara, yüklem, özne, nesne, zarf tümleci, dolaylı tümleç ve bağımsız tümleç adını vermemiz ne kadar uygundur? Bir fiilimsi öbeğinde, kip ve kişi ifadesi olmayan, bir duyguyu bir düşünceyi tam olarak anlatmayan fiilimsiye yüklem demek kavram karışıklığına yol açmaz mı? Sanırım aynı şeyi özne açısından da söyleyebiliriz. Bir cümledeki özneyle, bir fiilimsideki eylemi yapan veya bir eyleme maruz kalan unsuru eş değer sayabilir miyiz? Yapılan bütün tanımlarda, öznenin yalın hâlde bulunduğu ifade edilmiştir. Oysa sıfat fiil öbeklerinde özne, tamlayan durumunda bulunabilmektedir. “çocukların getirdiği çiçekler” sıfat tamlamasında, sıfat, sıfat-fiil grubundan oluşan bir isim tamlamasıdır. Bu isim tamlamasında “çocuklar” hem isim tamlamasının tamlayanı hem de, “getirdik” sıfatfiilinde işi yapandır. Böyle bir yapı içerisinde “iş yapan” unsuru, cümledeki özne ile eş değer saymanın güç olduğunu düşünüyorum.” diyerek bu konuya dikkat çekmiştir.

Yukarıda açıklanan nedenlerle kelime grupları yapı ve anlamca bir bütünlük gösterdiğinden ve cümle içinde tek bir kelime gibi vazife gördüğünden kelime gruplarının söz diziminde tek kelime gibi değerlendirilmesi gerekir. Cümlelerin ögeleri belirlenirken kelime gruplarının bölünmesi doğru değildir. Cümlede kelime gruplarının bölünerek içindeki unsurların öge olarak değerlendirilmesi, söz dizimi açısından bir yarar sağlamaz. Aksine cümlelerin ögeleri konusunda zaten var olan karışıklığı tamamen içinden çıkılmaz bir hâle getirir.

10. Sonuç

Dilimizin gramer kurallarının belirlenmesi ve gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılması; iyi araştırılması ve kurallarının doğru ve net olarak ortaya konmasına bağlıdır. Türkçede bütün gramer konularının dolayısıyla yazımızın konusu olan düz tümlecine neye göre belirleneceğinin ortak ölçüt ve yaklaşımlara bağlanması elzemdir. Aksi takdirde herkes farklı ölçüt ve yaklaşımlarla hareket ettiği sürece gramer terimleri ve kapsamları bir sorun olmaya devam edecektir.

Bir terim için isim olarak seçilen kelime ya da kelime grubu, o terimi oluşturan unsurların hepsini içine almalı, yabancı unsurların hepsini dışında bırakmalıdır. Cümlede geçişliliği sağlayan öge için “nesne” ismi kullanıldığında, “nesne” teriminin içlemi(Belli bir ağırlığı ve hacmi bulunan her türlü cansız varlık, şey, obje.) kaplamı(gr. Geçişli fiili bütünleyen yalın veya belirtme durumunda bulunan tümleç)ni (Türkçe Sözlük,1998: 1647) karşılamadığı için birtakım tutarsızlıklar ortaya çıkmakta ve bu durum yanlış yaklaşımlara neden olmaktadır. Bu öge için “düz tümleç” terimi kullanıldığında içlem-kaplam tutarsızlığı ortadan kalkacaktır. Bu ögeyi oluşturan unsurların soyut/ somut bir varlık veya kavram, nesne, kişi ve iş, oluş, hareketin adı olan fiilimsi olabileceği düşünülürse bu öge için “**düz tümleç**” terimi kullanıldığında içlem-kaplam ya da sözlük anlamı-terim anlamı arasındaki tutarsızlık ortadan kalkmış oluyor. Onun için söz konusu öge için; “**düz tümleç**”, eksiz olanı için; “**belirsiz düz tümleç**”, belirtme (yükleme) eki alanı için de; “**belirli düz tümleç**” terimi kullanılmalıdır.

Türkçe sözlük başta olmak üzere gramer sözlükleri, gramer ve söz dizimi kitaplarında düz tümleç eksik ya da yanlış tanımlanmaktadır. Düz tümleç tanımlanırken; düz tümlecine alacağı ekler, düz tümlecine işlevi, geçişlilik algılaması ve fiil-tamlayıcı ilişkisi dikkate alınmalıdır. Düz tümleç hakkında dilciler arasındaki görüş ayrılığı, karışıklık ve karmaşıklık; düz tümlecine anlamı, aldığı ekler, yüklem veya özne ile ilişkisi, fiil-tamlayıcı ilişkisindeki yeri, geçişlilik düz tümleç ilişkisi

Turkish Studies

gibi özelliklerinin tamamen değil kısmen göz önünde bulundurulmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu unsurların herhangi biri veya birkaçı tek başına göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak farklı bir düz tümleş yaklaşımı ortaya çıkmakta ve farklı açılardan yaklaşımlar ortaya çıktıkça da durum içinden çıkılmaz bir vaziyet almaktadır. Bu durum, öncelikle düz tümlecin bütün özelliklerinin kısmen değil tamamen göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir.

Düz tümleş hep öznenin yaptığı işten “etkilenen” diye tanımlanmıştır. Ancak “etkilenen” kavramının düz tümleş olmasa da “nesne”nin söz konusu olduğu her yerde bulunma ihtimali olduğu için düz tümleci oluşturan unsurların da her zaman nesne olamayacağı, soyut/somut bir kavram veya bir varlık, kişi, iş/oluş/hareket bildiren fiilimsi olabileceği göz önüne alınırsa bu ögenin “etkilenen” yerine “öznenin gerçekleştirdiği eylemle zorunlu ilişkisi olan” diye tanımlanması daha doğru olacaktır.

Düz tümleş bütün özellikleri göz önünde bulundurularak; “ *Yüklemi geçişli fiil olan bir cümlede, geçişli fiilin bir parçası ve öznenen sonraki zorunlu tamlayıcısı olarak öznenin gerçekleştirdiği eylemle ilişkisi olan, eksiz (+{Ø}) veya belirtme (yükleme) durum ekli (+{I} / +{U}), kelime veya kelime grubu şeklindeki ögeye düz tümleş denir.*” şeklinde tanımlanmalıdır. Düz tümleş belirlenirken bu tanımdaki hususların biri ya da birkaçı yerine tamamı göz önünde bulundurulursa, düz tümleş hakkındaki tanımlamadan kaynaklanan sorunlar çözülür.

Türkçe Sözlük her türden dil kullanıcısının ilk başvuru kaynağı olduğu için Türkçe Sözlük’teki yanlışlıklar daha çabuk yaygınlaşır. Dolayısıyla dile daha çok zarar verir. Kelimelerin veya terimlerin anlamı verilirken bu husus göz önünde bulundurularak çok daha titiz davranılmalıdır. Sözlükler dil dağarcığının mahfazasıdır. Onun için ne kadar yanlışlardan ve eksikliklerden arınırsa dile hizmeti o kadar büyük olur. Türkçe Sözlük’ün yeni basımında yazımızın konusu olan öge için asıl terim olarak düz tümleş terimi kullanılmalı, yukarıdaki tanım esas alınarak var olan yanlış tanımdan vazgeçilmelidir.

Fiil düz tümleş ilişkisi geçişlilik üzerine kurulmuştur. Geçişli fiilden oluşan yüklem, cümlede geçişli fiilin bir parçası ve öznenen sonraki zorunlu tamlayıcısı olarak öznenin gerçekleştirdiği eylemle zorunlu ilişkisi olan, eksiz (+Ø) veya belirtme (yükleme) durum (+I/+U) ekli kelime veya kelime grubu şeklindeki ögeye ihtiyaç duyar. Bu öge de düz tümleşdir. Düz tümleş geçişliliği sağlayan unsur olup geçişli bir fiilin oluşturduğu yüklem zorunlu bir parçasıdır. Onun için sadece yüklemi geçişli fiillerden oluşan cümlelerde bulunur. Geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümleler ile yapma veya olmanın söz konusu olmadığı isim cümlelerinde düz tümleş bulunmaz.

Düz tümleşlerden; belirsiz düz tümleş, eksiz (+Ø); belirli düz tümleş, belirtme (yükleme) durum (+I/+U) ekini alır. Bu ekleri alan kelime ya da kelime grupları geçişli fiillerin yüklem olduğu cümlelerde zorunlu tamlayıcı olarak kullanılır. +A, +DA, +DAn, ve +IA ekli zorunlu tamlayıcılar hem geçişli hem de geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümlelerle isim cümlelerinde zorunlu tamlayıcılar olarak kullanılırlar. +A, +DAn, +IA durum ekli kelime ya da kelime gruplarının düz tümleş ögesi kabul edilmesi, düz tümlecin anlamı, aldığı ekler, yüklem veya özne ile ilişkisi, fiil-tamlayıcı ilişkisindeki yeri, geçişlilik düz tümleş ilişkisi gibi özelliklerinin tamamen değil kısmen göz önünde bulundurulmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu özelliklerden herhangi biri veya birkaçı tek başına göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak farklı bir düz tümleş yaklaşımı ortaya çıkmakta ve farklı açılardan yaklaşımlar ortaya çıktıkça da durum daha karmaşık hâle gelmektedir.

Yüklem cümlelerin ana unsuru yani olmazsa olmazıdır. Cümlelerin bütün yapısı yüklem üzerine kurulduğundan özne ve tümleşler yüklem anlamını tamamlamak ve desteklemek üzere

Turkish Studies

cümlede bulunurlar. Türkçede cümlelerin kurulması için yüklem olmasının yeterli olması öznenin her cümlede bulunma zorunluluğunun olmadığını göstermektedir. Öznenin zorunlu öge olması her cümlede mutlaka bulunması gerektiği anlamına gelmez. Türkçede etken fiiller gibi edilgen fiiller de düz tümleç alışlarına göre geçişli ve geçişsiz olarak ayrılmaktadırlar. Düz tümleç ile kullanılan edilgen fiiller, geçişli; düz tümleci olmayanlarsa geçişsiz edilgen fiillerdir. Fiillerin geçişli ya da geçişsiz oluşları düz tümleç almalarına göre belirlendiğinden edilgen cümlelerdeki belirsiz düz tümleçler, sözde özne olarak adlandırıldığında geçişli edilgen fiilin edilgenliğini sağlayan düz tümleç ortadan kaldırılmış olur. Yüklemi ister geçişli, ister geçişsiz edilgen fiille kurulmuş olsun bu tür cümlelerde özne yoktur. İfade sahibi ya da konuşan tarafından, yüklem bildirdiği iş, oluş ve hareketi yapanın yani öznenin önemli görülmediği durumlarda özne kullanılmaz ve yüklem edilgen çatılı bir fiilden oluşur.

Yüklemi dönüşlü fiillerden oluşan cümlelerde aynı kelime ya da kelime grubu, cümlede hem yüklem bildirdiği iş, oluş ve hareketi yapan hem de o iş, oluş ve hareketten etkilenen olabilir. Yüklemi etken fiillerden oluşan cümlelerde özne ve düz tümleç birbirinden ayrı kelime ya da kelime gruplarından oluşmaktadır. Ancak dönüşlü fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne ile yüklem aynı kelime veya kelime gruplarından oluşmaktadır. Dolayısıyla dönüşlü fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne ile düz tümleç aynı ögedir.

Öge ile tamlayıcının cümledeki görevleri birbirine yakın olsa da bu iki unsur birbirinden farklıdır. Düz tümleç cümlede öznenin sonra gelen zorunlu bir tamlayıcıdır. Düz tümlecini dışında durum ekli kelime ya da kelime grupları da üç istemli fiillerin yüklem olduğu cümlelerde zorunlu tümleç olarak kullanılmaktadır. Düz tümleç zorunlu tamlayıcıdır. Ancak bütün zorunlu tamlayıcılar düz tümleç değildir. Durum ekli tamlayıcıların genellikle zorunlu tamlayıcı olduğu göz önüne alınırsa durum eki alan dolaylı tümleç, zarf tümleci olan öğelerin de fiillerin yönetim çerçevesinde bulunduğu durumlarda zorunlu tamlayıcı olduğu görülecektir. Ayrıca +A, +DA, +DAn, ve +IA ekli zorunlu tamlayıcılar hem geçişli hem de geçişsiz fiillere gelirken +I/+U ekli ve eksiz +Ø tamlayıcılar sadece geçişli fiillere gelmektedir.

Kelime gruplarını oluşturan kelimeler yapı ve anlamca bir bütünlük göstermektedir. Cümle içinde tek bir kelime gibi vazife gördüğünden kelime gruplarının tek kelime gibi değerlendirilmesi gerekir. Söz diziminde cümle öğeleri belirlenirken kelime gruplarının bölünmesi doğru değildir. Cümlede kelime gruplarının bölünerek içindeki unsurların öge olarak değerlendirilmesi, söz dizimi açısından bir yarar sağlamaz. Aksine cümlelerin öğeleri konusunda zaten var olan karışıklığı gidermek yerine daha da içinden çıkılmaz bir hâle getirir.

KAYNAKÇA

- ACARLAR Kevser, (1971) “Çıkma Durumunda ‘-den halinde’ Sözcüklerin Tümcede Türli Kullanılışları” Türk Dili XXIV, Sayı:235, Ankara, s.34-37.
- ADALI Oya, (2004) *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK Yay., Ankara.
- AKERSON Fatma Erkman,(2000) *Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- AKIN Cüneyt, (2007) “Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümleçler” Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: IX, Sayı: 2, Aralık 2007, s.205-220
- ALİYEVA A. Hatire, (2004), "Türkiye Türkçesinde İsmi Halleri ve Nesnenin İfade Vasıtaları", V. UTDK 1. TDK Yay., Ankara, s. 157-164.
- ATABAY Neşe, ÇAM, Sevgi, ÖZEL, Ayfer, (2003) *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Papatya Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.

- BABA Okan, (2001) “*Tamlayan Durumu Üzerine Bir Deneme*”, Türk Dili Dergisi, C.14, S.83, TDK Yayınları, Ankara, s.29-33.
- BANGUOĞLU Tahsin (2000), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 6.Baskı, Ankara.
- BİLGEGİL M. Kaya (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınları, 3. Baskı, Erzurum.
- BOZ Erdoğan, (2004) “*Türkiye Türkçesi'nde + DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine*”, V. UTDK 1, Ankara, s. 501-512.
- BOZ Erdoğan,(2007) *Türkiye Türkçesi'nde +{A} Durum Biçimbirimi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- BOZ Erdoğan,(2007) “*Adın Yükleme (Nesne) Durumu ve Tümcenin Nesne Ögesi Üzerine*” Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/2 Spring, s.102-108
- CEMİLOĞLU İsmet, (2000) “*Nesne Kavramı Üzerine*”, Milli Eğitim Dergisi, S. 148. Ankara.
- DEMİR Nurettin, (2010) “*Türk Dili Dergisi ve Söz Dizimi Yazıları*” , Türk Dili 700, Ankara, 453-472.
- DEMİRAY Kemal. (1967), *Edat Tümleçleri Konusunda Doğan Düşünceler*, Türk Dili Dergisi, Sayı:193, s.16-18.
- DENY Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.
- DOĞAN Nuh (2010), “*Türkçede Nesneyi Belirleme Sorunu*” 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research Volume 3 / 10 Winter 2010, s. 225-230.
- EDİSKUN Haydar (2010), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, 12. Baskı, İstanbul.
- EMRE Ahmet Cevat, (1945) *Türk Dilbilgisi*, İstanbul.
- EMRE Ahmet Cevat, (1954) “*Türkçede Cümle*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten) 1954, TDK Yay., Ankara, s. 128-129.
- ERDEN Aysu (1998) “*Cümlede Yükleme Tamamlayan Öğeler Üzerine*” Türk Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi), 1998/2, Sayı:560, s.107-115
- ERGİN Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, 20. Baskı, İstanbul.
- GENCAN Tahir Nejat (1997), *Dilbilgisi*, Kanaat Yayınları, İstanbul.
- GÖKNEL Yüksel (1974), *Modern Türkçe Dilbilgisi*, İzmir.
- GÖKŞEN Enver Naci (1974), “*Çıkma Durumunun (-den) ve Kapsamı*”, TD, S. 279 Ankara, s. 973-978.
- HATİPOĞLU Vecihe (1972), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- HATİPOĞLU Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara.
- HEMGİRMEN Mehmet (2007), *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, 9. Baskı, Ankara.
- KAHRAMAN Tahir, (1996) *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAAĞAÇ Günay, (2011) *Türkçenin Söz Dizimi*, Kest Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- KARAHAN Leyla (1999) *Türkçede Söz Dizimi –Cümle Tahlilleri-* Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

- KARAHAN Leyla, (1997) “*Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine*”, *Türk Dili*, S. 549, TDK Yayınları, Ankara, s. 209-213
- KARAHAN Leyla, (1999) “*Yükleme (Accusative) ve İlgi (genetive) Hali ekleri Üzerine Bazı Düşünceler*”, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996, TDK Yayınları, Ankara, s. 605-611.
- KARAHAN Leyla, (2004) “*Belirtisiz Nesnenin Söz Dizimindeki Yeri üzerine*”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, TDK Yay., Ankara, s.1615-1624.
- KOÇ Nurettin,(1996) “*Özneyle İlgili Sorunlar*” *Türk Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi)*, Sayı:529, s.107-115
- KONONOV A. N., (1956) *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri*, (Tercüme: Sabit Paylı) Moskova-Leningrad.
- KORKMAZ Zeynep (2010) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- KORKMAZ Zeynep (1995) “*Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı*”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, TDK Yayınları, Ankara.
- MEHMEDOĞLU Alâeddin, (2006) *Türkiye Türkçesi Ögelerine Yeni Bir Bakış*, Değişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAN Abdurrahman, (1991) “*Türkçede Fiil ve Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi*”, *Arayışlar - İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S.1, Isparta, s.125-143.
- ÖZKAN-SEVİNÇLİ Mustafa-Veysi (2011) *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*, Akademik Kitaplar Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
- ÖZMEN Mehmet, (1999) “*Eksik Olan Dil Bilgisi Terimlerimiz Üzerine*”, *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri (1999)*,Doğu Akdeniz Üniversitesi, s. 111-125.
- SEV Gülsev, (2004) “*Çıkma Durum Ekinin Nesne Görevinde Kullanımı*”, V. UTDKB II, TDK Yay., Ankara, s.2655-2666.
- SEV Gülsev, (2002) “*/+DAn...+A/ Yapısına İlişkin*”, *Türkoloji Dergisi C.XV*, S.1, TDK Yayınları, Ankara, s.247-259.
- SEVORTYAN E. V. (1960) “*Türk Dillerinde Fiillerin Geçişli (Transitif) Geçişsiz (İntarnsitif) Olmalarına Dair*” *Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara, s.181-190.
- SİNANOĞLU Samim, (1957) “*Basit Cümlede Nesne ve Tümleç*”, *Türk Dili*, S.5-6, TDK Yayınları, Ankara, s.370
- SİNANOĞLU Samim, (1960) “*Yöneliş Düşümlü Ad*”, *Türk Dili*, S.103, TDK Yayınları, Ankara, s.337-339.
- SULTANOV Vugar, (2001) “*Türkçe Sözlüklerde Semantik-Sentaktik Bilgilerin Verilmesi*”, *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*, Gazimağusa, s.20-23
- ŞİMŞEK Rasim, (1987) *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- TOPALOĞLU Ahmet, (1989) *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- TUĞRUL Mehmet,(1968) “*Tümleç Tartışması*”,*Türk Dili*, XVII, Nr. 199, Ankara.
- UZUN Nadir Engin, (2000) *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

ÜSTÜNER Ahat, (1998), *Cümlenin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar*, Türk Dili Dergisi, Sayı: 553, s.18-30.

ZÜLFİKAR Hamza, (1991) *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara.